

ביאורים

במילים ספורות, אך יסודיות מאד, רבנו בחיי משרטט את 'מהות הביטחון'. לאחר שלמדנו עד כמה הביטחון הכרחי ומשמעותי בחיי האדם, חשוב להבין את משמעותו של המושג 'ביטחון', באופן כללי, ועל גבי זה להבין בצורה מפורטת את משמעותה של מידת הביטחון. כל אדם מקפיד לשמור על היקר לו, על ממונו, על חפצים יקרי ערך, ומעל לכל - על עצמו. בכל דבר הנוגע לחייו של האדם, או לעניינים המשפיעים השפעה מכרעת על חייו, הוא מקפיד לשמור מכל משמר. כדי לעשות זאת, במקרים רבים האדם משתדל לעשות בעצמו מה שהוא יכול, ולא לסמוך על אחרים שידאגו לו וישמרו עליו. אולם לעיתים האדם נזקק לעזרת הזולת ולאחריותו, ואז הוא מקפיד להיעזר דווקא במי שהוא יכול לסמוך על יכולותיו ועל רצונו הטוב. לדוגמה, מי שצריך לעבור ניתוח, עמל רבות למצוא את הרופא והמרדים הטובים והאמינים ביותר, ומי שרוצה לטוס במטוס בוחר דווקא חברה אמינה ומקצועית וכדומה. על מנת שייתן האדם את אמונו באדם אחר עליו להיות משוכנע שאדם זה יקיים את הבטחתו, ואם יהיה צורך, הוא יעשה עבורו מרצונו הטוב גם דברים שלא הבטיח.

בפרקים הבאים (שלא ילמדו במסגרת הלימוד היומי) מבאר רבנו בחיי, שתנאי זה מתקיים בשלמות במידת הביטחון בה', מאחר והוא מרחם ומטיב לברואיו, ואין דבר שיכול לעמוד כנגד רצונו והוא היחיד היודע מהי טובתו האמיתית של האדם.

נראה שמידת הביטחון נושאת בקרבה מהפך מהותי. הבנה והפנמה שניהול חיינו בצורה הטובה ביותר והשמירה עליהם מסורים בידי הבורא, ושזהו הדבר הטוב ביותר עבורנו. מי שהפנים את הדברים הללו, מתרגל לכך שכל המתרחש אצלו ומסביבו הוא חלק ממערכת שאין ספק שהיא טובה ומתאימה לו. הוא משתחרר מהשעבוד לעולם החומרי, מהצורך לרדוף כל חייו אחרי דרכים לשרוד ולהצליח בהם ומסיר מעליו את החשש שמא יפול כתוצאה מאי אילו מקרים.

הרחבות

למי מועיל הביטחון בה'?

מהות הבטחון היא מנוחת נפש הבוטח. למי מועיל הביטחון בה'? הרב קוק אומר כי הבוטח יזכה לטוב תמידי כאשר יבין שגם דברים הנראים בעיניו כרעים אינם אלא רצון ה' ואינם באמת רע: "אמנם הסבה המביאה את האדם לבא למדה העליונה והצרופה של הביטחון השלם היא גבורת הנפש שעל פי חשבון ודעת אין לו לאדם להתירא משום דבר גם הדברים שנראים שהם רעים בעיניו, כי הלא לא יעשה דבר אם ד' לא צוה. על כן משום ש'נכון לבו בטוח בה" [תהלים קיב, ז], שאפילו אם יאונה חלילה דבר הנראה רע אינו רע באמת, על כן 'משמועה רעה לא ירא'. ומזה יבא למדה זו שבאמת אין לו לירא משמועה רעה, מפני שהוא ראוי שיהיה נשמר מכל אסון ופגע, 'ורגלי חסידיו ישמר' [עין איה, ברכות ט, קעג].

החפץ חיים מביא מחלוקת לגבי אדם שאינו הגון ובוטח בה' האם "כח הביטחון מגן עליו ומתחסד עמו השם יתברך", לדעת רבנו בחיי [להלן פרק ה] אין הביטחון מועיל לו ולדעת הגר"א - מועיל. החפץ חיים מסייע לדעת הגר"א משני פסוקים: "רבים מכאובים לרשע והבוטח בה' חסד יסובבנו" [תהלים לב, י], ו"עין ה' אל יראיו למיחלים לחסדו להציל ממות נפשם ולחיותם ברעב" [תהלים לג, יח-יט] ומדייק שההצלה היא לשנים, מחד ליראיו, אבל גם כל המיחלים לחסדו זוכים להצלה זו אפילו אם אינם יראים מקודם לכן. [שם עולם, קונטרס נפוצות ישראל, ח].

פרק ראשון

אך מהות הבטחון היא מנוחת נפש° הבוטח, ושיהיה לבו סמוך על מי שבטח עליו מהות הביטחון שיעשה הטוב והנכון לו בענין אשר יבטח עליו, כפי יכלתו ודעתו כמה שמפיק טובתו. אבל העקר, אשר בעבורו יהיה הבטחון מן הבוטח, ואם יפקדו לא ימצא הבטחון, הוא שיהיה לבו בטוח במי שיבטח בו שיקים מה שאמר, ויעשה מה שערב, ויחשב עליו הטוב כמה שלא התנה לו ולא ערב עשוהו, שיעשהו נדבה וחסד.

הקדמה

הגאווה היא טבעית לאדם. תחושת הממשות, ועוצמת החיים, והרגשת הכוח והשליטה של האדם בחייו ובחיי אחרים, הם נורמאליים, ובטבעיות מובילים לגאווה. יתרה מכך, אדם המבזה ומשפיל את עצמו, הוא בעל מום. הוא אינו מכיר בכוחותיו הטמונים בו ואינו מוציאם לפועל. הכרת האדם בערכו היא טבעית ונורמאלית, ועם זאת הגאווה הנולדת ממנה היא פסולה. לשם כך עלינו לרכוש את מידת הענווה, המשלבת את הכרת האדם בערכו, יחד עם הבנתו שאל מול מקור חייו - הבורא, הוא בטל.

בשער זה נלמד על מידת הענווה. הענווה, ובלשון רבנו: הכניעה, היא לדעת רבנו המחבר ולדעת רבים מגדולי ישראל המידה הטובה המרכזית והחשובה ביותר.

הכניעה עלולה להטעות, אפשר להביט עליה כחוסמת או מתנגדת לחיים. לאורך פרקי השער ילמד אותנו רבנו בחיי שאין זה כך. רק על ידי הכניעה יוכל האדם לשלב את ההתבטלות לאלוהים, עם תחושת הערך הטבעית לאדם, ואת היוזמה, הכוח והאומץ במקום הדרוש תיקון, עם הפשטות, הרוך והאדיבות בחיי היומיום.

השער נפתח בהגדרת הכניעה: מה זו כניעה? והאם כל צורת התנהגות הנראית ככניעה היא אכן כזו, או שמא לא? בזה עוסקים פרקים א, ב.

בפרקים ג, ד, ה אנו לומדים לקנות את הכניעה. אנו פותחים עם הסיבות המביאות את האדם לכניעה, ממשיכים בהבנה מה מקום הכניעה בחייו, ומסיימים במספר התבוננויות שמטרתן להקנות לנו כניעה קבועה.

אחר שקנינו את הכניעה, אנו פוגשים בה במעשה: לאילו אופני התנהגות אנו מצפים מהכנע, ובאלו נקודות ניתן לבחון את חוזק כניעתו. עניינים אלו מתבררים בפרקים ו, ז.

פרקים ח, ט עוסקים בשתי נקודות חשובות אשר העיסוק בכניעה לא יושלם ללא נתינת תשומת הלב אליהן. פרק ח עוסק ביחס בין הכניעה למידות האחרות, ומדוע הכניעה כל כך חשובה בבניין המידות באדם. ופרק ט מנסה לברר האם יש מקום לגאווה.

למניין עשרה משלים פרק י את שער הכניעה. הוא מלמד אותנו את תועלת הכניעה בעולם הזה ובבא. הנכנע, שעמל וקנה את הכניעה שלב אחר שלב, מגיע אל המנוחה והנחלה, קוצר את פירות עמלו, ומוצא חן ושכל טוב בעיני אלוהים ואדם.

ביאורים

את שער הכניעה אותו נלמד בימים הבאים בוחר רבנו בחיי למקם אחר שער ייחוד המעשה. ייחוד המעשה פירושו הכוונה בכל מעשה שאנו עושים לעשות אך ורק את רצון הקב"ה. אדם אשר עבד על עצמו שכל מעשיו ייחודו לרצון ה', קנה דרגה נפלאה. לדרגה גבוהה זו בעל הגאווה לא יוכל לעלות. כל עוד בליבו גאווה - לא יוכל לעשות מעשה בלב שלם לשם שמיים.

חשיבותה של הכניעה אינה רק כסומכת את ייחוד המעשה, אלא אף מפני היותה 'שורש העבדות' - כלומר: היא מגדירה לנו מיהו העבד ומיהו האדון. כאשר נראה שני אנשים השווים בלבושם ובמראם, מראה הכניעה באחד והשררה בחברו, יכוון אותנו להבדיל בינם. ובשורש זה אנו מבדילים את הקב"ה מברואיו, כיוון שרק בו אין כלל ממידת הכניעה שכן אין למעלה ממנו. תועלת הכניעה כמו כן, היא בהרחקת האדם מגאווה, חמידת דברים לא לו, שלטון על אחרים ושאר מידות שליליות כפי שיתבאר בהרחבה בפנים השער.

כניעה זוהי מידה שלילית. הנפש המכירה במעלותיה, מודעת עם זאת לקטנותה ביחס לבורא, ולכן אינה מחשיבה את עצמה. האדם אינו מתהדר בתכונותיו הטובות, מכיוון שלעומת גדולת ה' אינו נחשב כלל, והוא יוצר בעצמו תחושת כניעה כלפי ה'. כיוון שכך, הוא אינו מגביה את עצמו מעל אנשים אחרים, אלא משפיל את עצמו ואומר: 'איני חשוב מהם'.

יש הנוהגים ביזיון בעצמם, כובשים פניהם בקרקע, מוותרים בכל דבר, וחושבים ש'נכנעים' הם. רבנו בחיי מלמד אותנו שהכניעה היא מידה ממידות הנפש. העבודה על הענווה הינה קודם כל ברובד הפנימי. לאחר קניית המידה הזו, 'ראו אותותיה על האברים': לשון רכה, דיבור נמוך מיעוט נקמה וכדו'.

השער הששי שער הכניעה

בבאור אפני חיוב כניעתנו לאלהים יתברך

אמר המחבר: מפני שקדם מאמרנו^ו ליחד המעשים לאלהים לבדו, והיתה הגאווה במעשים המיוחדים לאלהים משגת^ז את בעליהם יותר מהרה מכל הפגעים המשיגים אותם, והיה הפסדה למעשים הרבה מאד, ראיתי כי הנחוץ שבדברים שאני צריך להם, הוא לסמוך לו מה שירחיקנה מן האדם, והיא הכניעה.

ומפני שנתברר לנו עוד, שהיא שרש העבדות, ובה יתכן להבדיל העבד ממדות האדנות, וההודאה לאלהים בהתיחדו בהן^ח לבדו מפלעדי הברואים, כמו שאמר דוד עליו השלום (דברי הימים א כט, יא): "לך יי הגדלה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובאֶרֶץ", ואמר (תהלים פט, ז): "כי מי בשחק יערף ליי ידמה ליי בבני אלים". ומטיבה עוד, כי היא מרחקת מן האדם הגדלה, והגאון, והגבה, והתפארת, והשררה, ורדות בכל, וחמד מה שהוא גדול ממנו, והדומה לזה מסעיפי הגאווה.

וראוי עתה שנגבאר מדבר הכניעה עשרה דברים. האחד, מה היא הכניעה. והשני, לכמה חלקים תחלק. והשלישי, כמה תהיה הכניעה. והרביעי, באיזה ענין צריך להשתמש בה. והחמישי, איך אפני קנותה. והששי, בתכן המנהג שצריך להתנהג בו הנכנע. והשביעי, מתי תתכן הכניעה מן הנכנע, ומתי לא תתכן. והשמיני, שנגבאר אם הכניעה סמוכה למדות הטובות, או המדות הטובות סמוכות לה. והתשיעי, אם יתכן להתקבץ בלב האדם הגאווה והכניעה, אם לא. והעשירי, באור תועלת הכניעה בעניני העולם הזה והעולם הבא.

פרק ראשון

אבל הכניעה היא שפלות הנפש, ושחיתה^ט, ומעוט ערפה אצלה, והיא מדה ממדות הנפש. וכאשר תתישב בה, יראו אותותיה על האברים: מהם, הלשון הרפה, והקול הנמוך, והענוה בעת הפעס, ומעוט הנקמה אחר היכלת עליה^י, פאשר נאמר על אחד המלכים שאמר למי שנתחייב אצלו, לאחר שהביאו השוט: חי יי, לולא חזקת פעסי עליך, הייתי נוקם ממך נקמה גדולה. ומחל לו. ואמרו עליו שהיה אומר: איני יודע עון^י שהוא שוקל יותר מעונתי.

מרכיבי הכניעה

מפני שקדם מאמרנו וכו' - הואיל ועסקנו בצורך שהמעשים ייעשו לשם שמים בלבד. **משגת -** מגיעה אל. **בהן -** במידות האדנות. **ושחיתה -** נמיכותה. **אחר היכלת עליה -** למרות שיש יכולת לעשותה. **עון -** חטא חמור כל כך שעברו יש לפגום במידת הענווה.

ביאורים

אם נתור אחר סימני כניעה בקרב הנבראים, נראה שהם באים לידי ביטוי במספר אופנים. יש שנמצאם אצל עובד ה' הנכנע לקונו, יש ונזהה אותם בעני הנכנע לתומכו העשיר או בהתנהגות עבד כלפי אדונו ויש והכניעה תשתקף בשוטים ובפשוטים מבני האדם הסובלים נזקים מבלי לדחותם. בכל המקומות הללו נזהה את סימני הכניעה. אמנם על אף הדמיון, יש לחלקם לשלושה סוגים:

הסוג הראשון: קבלת הנזק עקב סכלות וחסרון דעת, והיא כניעה מגונה.

הסוג השני: כניעת אדם לחברו שסדרי העולם הניחוהו בעמדת עליונות ביחס אליו, והיא כניעה אפשרית או כשרה.

הסוג השלישי: כניעה לקב"ה, היא הכניעה המחויבת בכל עת.

הסוג הראשון יופיע בסכלים מבני האדם. אנו נראה אותם סובלים את הנזקים הבאים עליהם, כגון תנודות הטבע: חום, קור, גשם ושמשי קופחת, ללא ניסיון להימנע מכך. הסיבה שהם מקבלים זאת אינה משום שקנו את מעלת הכניעה, אלא מפני שאין להם את הדעת לשנות את המצב. האדם, נזר הבריאה, קיבל את מעלת השכל, וביכולתו לתקן ולשפר את מצבו. הסובל היזק באופן הזה, אין בו מעלה אלא חסרון רב.

סוג הכניעה השני, מעוגן בסדרים החברתיים בין בני האדם. תלמיד ורבו, עני ועשיר, אסיר וסוהר, הראשון נכנע תחת חברו, אם מפני תלותו בו, אם מפני שליטתו עליו או חובו כלפיו וכד'. הכניעה הנובעת מהימצאות במצבים כאלה, אינה המדרגה הגבוהה של הענווה, אינה כוללת את כל הנבראים וכמו כן תלויה מאוד בזמן ובמקום. אמנם רבנו בחיי כותב שהיא מידה נכונה ונאותה, וכפי שנראה בפרק הבא, בכוחה להוביל לכניעה האמיתית ע"י תחושת השפלות וההכרות עם ארעיות העולם הזה, המביאה את האדם להכרה יסודית בערכו.

הסוג השלישי הינו הכניעה לקב"ה. חובת כניעה זו מקיפה היא את הכל. כל נברא ונברא חייב בה בכל רגע נתון ובכל מקום. לכניעה זו התכוון רבנו בחיי בשער זה. הכניעה לקב"ה כפי שנראה, באה לידי ביטוי גם ברובדי החול של החיים, כמשא ומתן בין בני האדם. אמנם שורש הכל, הוא תחושת הכניעה לבורא, המקנה לאדם את היחס הנכון והמאוזן כלפי עצמו ואת העמידה הנכונה מול בוראו, המביאה להיותו רצוי לפני ה'.

הרחבות

ענווה ויראת ה'

ומי שעלתה בידו, אין רחוקה ממנו דרך קרבת אלהים. רבי פנחס בן יאיר במנותו את העליה ההדרגתית הנכונה בעבודת ה' אמר ש"ענווה מביאה לידי יראת חטא" [עבודה זרה כ:]. הירושלמי [שבת א, ג] מבסס זאת על הפסוק: "עקב ענווה יראת ה'" [משלי כב, ד] - בעקבות הענווה, באה יראת ה'. וכפי שמסביר המצודת דוד: "כי כשיכיר בשפלות עצמו, יגדיל רוממות המקום ותבוא בליבו יראת הרוממות" [שם].

בעל האורחות צדיקים מרחיב את הדברים עוד יותר: "הענווה היא סולם לעלות לדרכי הקב"ה, שנאמר: "ידרך ענוים במשפט, וילמד ענוים דרכו" [תהלים כה, ט] [שער הענווה].

מדברי הרב קוק מתבאר שקיימים יחסי גומלין בין הענווה ליראת ה' - לא רק הענווה מביאה להתקרבות לה', אלא גם ההתקרבות לה' מביאה לידי ענווה שלמה - "הענווה היא מחוברת עם השלמות הרוחנית: שכל מה שהאדם משיג יותר את העולם ואת החיים, את שכלולם הרוחני והחומרי, את הצרכים הרבים של הכלל ושל הפרט, אז הוא משיג את קוצר ידו, את עיוורון השגתו את מיעוט כח רצונו להיטיב, והוא נשפל ברוחו. והוא תמיד הולך ומתעלה על ידי חפצו הגדול להתקרב אל הטוב המוחלט" [מידות הראיה ענווה, ד]. ההתפתחות הרוחנית של האדם מפגישה אותו עם הצורך בתיקון ועילוי החיים מחד, ועם דלות כוחו ויכולתו העצמית לפעול מאידך, ומביאה אותו לידי ענווה.

פרק שני

אבל באור חלקי הפניעה הוא, שהפניעה תחלק לשלשה חלקים.

אחד מהם כולל את האדם ורבים ממיני בעלי חיים שאינם מדברים, והוא דלות הנפש, וסבלה ההזק אשר היתה יכולה לדחותו, מפני סכלותה° באפני דחיתו. וזה יהיה מן הכסילים שבבני אדם ועמי הארץ, מפני מעוט ידיעתם וחלישת הפרתם את נפשיותם וערכיהם. וזה נקרא פניעה מדרגה ההספמה° בלבד, אבל על דרך האמת הוא דלות הנפש, ועורונה בסכלות הגוברת עליה מראות מה שיש בו תקנתה, כמו שאמר (איוב ז, ט): "כי לבם צפנת° משכל על כן לא תרומם".

אבל הפניעה היא אשר תהיה אחר רוממות הנפש והתנשאה מהשתתף עם הבהמות במדותן המגנות, וגבהותה מהדמות במדות פחותי בני אדם בירתון חכמה ויקרת נפש, וידיעה ברורה במדות הטובות והמגנות. וכאשר יהיה סמוך לזה° כניעת הנפש ושפלותה, אז תהיה מדה משפחת, אבל זולת זה איננה נכנסת במדות המשפחות ומעלות הנפש, אך במגנות שבהן, כי ענינה בזה כענין הבהמות.

והחלק השני, הפניעה לבני אדם, אם מפני משלם בו, כמו האסיר ביד אויבו והעבד ביד אדוניו, או לחסרונו להם° וגדל צרכו למה שיש אצלם, פשכיר לשוכרו, והרש לתומכו העשיר, והתלמיד לרבו, או לחוב ראוי° שאין האדם יכול לפרעו, והוא חיב להכנע ולהשפל לפני בעליו, כמו שכתוב (משלי כב, ז): "ועבד לזה לאיש מלוה", או לדעתו שהוא מקצר בעניני מוסרי העולם הזה והעולם הבא וסכלותו בדרך הישרה. וכאשר תמצא ידו נביא דורו או מורה צדק או קורא אל הדרך הטובה, ינע לו וישפל לפניו, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ז, א): "גדולה שמושה יותר מלמוודה, שנאמר (מלכים ב, ג, יא): "אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו", אשר למד לא נאמר, אלא אשר יצק, מלמד שגדולה שמושה יותר מלמוודה". ואמר (שמות לג, א): "ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל", ואמר החכם על כלל עם הארץ (משלי כב, ז): "ועבד לזה לאיש מלוה", "ועבד אויל לחכם לב" (משלי יא, כט).

והחלק הזה מחלקי הפניעה, ואם הוא° ראוי בטבע, איננו תדיר°, מפני שאינו כולל את כל המדברים, ולא ראוי בכל זמן ובכל מקום, כי האסיר כשיצא ממאסרו, והעבד כשיפדה את עצמו, והלוה כשיפרע את חובו, והתלמיד כשיאננו עם רבו, והרש כשיאננו עם עשיר, אינם חייבים להכנע להם ולהשפל ולשוה לפנייהם.

והחלק השלישי, הפניעה לבורא יתברך, וחובתו כוללת כל המדברים, והם חייבים אליו בכל זמן ובכל מקום, ואליה היתה פונתו בשער הזה. והנכנע הוא הנקרא בספרי הקדש: ענו, ונבזה בעיניו, וצנוע, ודכא, ושפל רוח, ורוח נשברה, ונדכה, ורף לבב, ונכה רוח, ולב נשבר, ונפש שחה. ומה שנדבר בפניעה סתם, אין פונתו אלא החלק השלישי הזה, אשר היא המדרגה העליונה שבפניעה. ומי שעלתה בידו, אין רחוקה ממנו דרך קרבת אלהים. ולעמד לפניו, והיה מקבל ורצוי אצל הבורא, כמו שכתוב (תהלים נא, יט): "זבחי אלהים רוח נשברה לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה".

סכלותה - חוסר דעת וחכמה איך לסלק את ההיזק. **מדרגה ההספמה** - הרגל לשון בני האדם לכנות הנהגה זו 'כניעה', אך זו לא המשמעות האמיתית של מידת 'הכניעה'. **צפנת** - העלמת, הסתרת. **סמוך לזה** - מצטרף לזה. **לחסרונו להם** - כניעה מתוך החיסרון שיש לאדם מול אחרים. **ראוי** - קיים אמיתי. **ואם הוא** - אע"פ שהוא. **תדיר** - רגיל, מצוי.

ביאורים

מידת הכניעה הינה קשה להשגה, מאחר והגאווה אורבת לאדם על כל צעד ושעל. כל יתרון או מעלה שהוא משיג, מעלות את חשיבותו בעיני עצמו: כוחו ובריאותו הפיזיים, עושרו, שליטתו על בני אדם אחרים, חירותו לעשות ככל העולה על רוחו, כל אלו גורמים לאדם להרגיש חשוב, להתנאות. בפרק זה מלמד אותנו רבנו בחיי שזהו מצב ארעי. סיבות רבות עלולות להביא את האדם מהלך רוח של גאווה למצב של כניעה: א. חולי והחלשות הגוף. ב. הידרדרות כלכלית. ג. שפע המושפע עליו מאחר. ד. לווה ואין לו לשלם. ה. מאסר בבית הכלא. ו. עבד הכנוע לאדוניו. ז. צרות ופגעים הבאים על האדם. ח. חשבון נפש המוכיח לאדם שמועל הוא בחובותיו ביחס לקונו. ט. תוכחה מהקב"ה ומשלוחיו. י. זיכרון יום המיתה. פגיעה באחת מנקודות החוזק של האדם, גורמת לערעור יציבותו ולהכרה בארעיות כוחו ויכולותיו, ומובילה אותו לכניעה. לא כל סיבות הכניעה שוות, יש מהן שמשפיעות על ערכו בעיני עצמו, יש מהן שמשפיעות על ערכו ביחס לאדם זה או אחר, ויש מהן שמשפיעות על תחושתו העצמית ביחס לאלוהים, אך ככלל, הן פוגעות בגאווה של האדם.

רבנו בחיי מונה לפנינו עשר סיבות, אותן נוכל, אחר דקדוק, לחלק לשתי קבוצות: שבע הראשונות ושלש האחרונות.

הסיבות הראשונות, מציגות מצבים בהם האדם מגיע לידי כניעה, על ידי אילוץ. מה שהוביל אותו לכניעה הוא שינוי שהתרחש במצבו החומרי, הפיזי או החברתי. לעומת זאת שלוש האחרונות מציגות מצב בו האדם קונה את הכניעה ללא שינוי במצבו הגשמי. לאמור: בידך להביא עצמך לידי כניעה, בדרך הטובה, ע"י חשבון נפש, ושמיעה בקול ה' וחכמי התורה, או בדרך הקשה על ידי צרות, מחלות, וקשיים כלכליים. מטרת הכניעה אינה להשפיל את האדם, להרוס את כוחו ומעמדו, על מנת שבשפלותו המעשית יכנע ויכיר שהקב"ה הוא אדון הכל. ההכרה הפנימית בשפלותו של האדם ביחס לבורא ובתלותו המוחלטת בו, יכולה וצריכה לבוא דווקא מתוך חירות, בריאות איתנה, ועושר רב.

הרחבות

• ענווה מחמת קשיים

כְּשִׁירְגִישׁ אֶת הָאָדָם צְרוֹת וּפְגָעִים מַעֲצִיבִים. רבנו בחיי מציין גם את הייסורים והצרות הבאים על האדם כגורמים המביאים לענווה. בעל הארחות צדיקים רואה ערך בענווה כזאת, אך מדגיש שאין היא עיקר הענווה: "אבל הנכנע לפני הבורא ברוך הוא כשיחלה גופו או אחד מאבריו, באמת לעולם הענווה והשפלות מקובל לפני ה' ברוך הוא, אך לא הגיע בזה לעיקר הענווה". אלא - "שורש הענווה הוא שיחשוב עצמו בעוד שהוא שלו ושקט, בריא ועשיר, אשר הבורא ברוך הוא הטיב עמו טוב והוא אינו ראוי לה. ושיחשוב גדולת הא-ל ורוממות תפארתו, ויחשוב: מי אני? הלא אני בריה שפלה מאד... ויחשוב, כל מעשים טובים שאוכל לעשות אינם כי אם טיפה מן הים נגד מה שאני חייב לעשות. ויעשה כל מעשיו לכבוד שמים... הכל לשמו הגדול" [שער הענווה].

• זכירת הדין של מעלה

כְּשִׁירְגִישׁ בְּקִרְבַּת הַמָּוֶת. הרמח"ל מציין שתי דרכים המביאות לענווה, אחת מהן היא "ההתבונן הוא על עניינים שונים". מלבד ההתבוננות ביום המיתה ושפלות האדם, מציין הרמח"ל: "כשיחשוב עוד וידמה בלבו רגע הכנסו לפני הבית דין הגדול של צבא מעלה בעת שיראה עצמו לפני מלך המלכים... והוא עומד לפניו גרוע ונבזה מצד עצמו, טמא ומגואל מצד מעשיו, הירים ראש? הנה ודאי שלו רגע אחד יצייר האדם בשכלו האמת הזה ציור אמיתי וחזק - פרוח תפרח ממנו כל הגאווה ולא תשוב אליו עוד" [מסילת ישרים, פרק כג].

פרק שלישי

אָבֵל הַסִּבּוֹת אֲשֶׁר תִּהְיֶה הַכְּנִיעָה וְהַשְּׁפָלוּת בְּעִבּוּרָם מִן הָאָדָם אַחַר גְּאוּתוֹ, עֶשְׂרָה.

אחת, כְּשִׁיחַלֵּשׁ כַּחוֹ מִתְנוּעֶתוֹ הַטְּבָעִיתִי מִפְּנֵי חֲלָאִים, אוּ מִזֶּג רָע, אוּ חֲלִישׁוֹת הַרִקְבָּתוֹ, וְיִכְנַע בְּעִבּוּר זֶה, וְיִתְחַנֵּן אֶל הָאֱלֹהִים וּלְבָנֵי אָדָם, כְּמוֹ שְׁאָמַר (תהלים קז, יא): "וְיִכְנַע בְּעִמּוֹל לִבִּים".

והשנית, כְּשִׁימְצָאָהּוּ פֶּגַע אוּ רִישׁ וְיִצְטָרֵף לְבָנֵי אָדָם, אַחַר שֶׁלֹּא הָיָה צָרִיף לָהֶם, וְיִכְנַע לָהֶם, וְתִשְׁבֵּר רוּחוֹ מִהַתְּגָאוּת בְּעִנְיָנוּ, כְּמוֹ שְׁאָמַר (שמואל א' ב, לו): "וְהָיָה כָּל הַנּוֹתֵר בְּבֵיתְךָ יְבוֹא לְהַשְׁתַּחֲוֹת לוֹ לְאֵגֹרֶת כֶּסֶף וְכֶרֶם לָחֶם וְאָמַר סִפְחֵנִי נָא אֶל אַחַת הַהֶנְזוֹת לְאָכַל פֶּת לָחֶם".

והשלישית, כְּשִׁתְּהִיָּה עָלָיו לְזוּלָתוֹ טוֹבָה עוֹדֶפֶת וְיִרְאֶה חֲסָדוֹ עָלָיו, וְיִכְנַע לוֹ, כְּמוֹ שְׁאָמַר (משלי יט, א): "רַבִּים יַחֲלוּ פָּנָי נְדִיב וְכָל הָרַע לְאִישׁ מִתָּן".

והרביעית, מִי שֶׁנִּתְחַיֵּב לְחַבְרוֹ דָּבָר וְאִינוֹ יָכוֹל לְפָרְעוֹ, וְיִכְנַע לוֹ, כְּמוֹ שְׁאָמַר (משלי כב, כז): "אִם אִין לָךְ לְשַׁלֵּם לְמָה? יִקַּח מִשְׁפָּכָר מִתַּחְתִּיךָ".

והחמישית, מִי שֶׁהוּא בְּמַאֲסָר אוּ יָבוֹ, וְיִכְנַע לוֹ וְתִשְׁוַחֵן נִפְשׁוֹ, כְּמוֹ שְׁאָמַר (תהלים קה, יח): "עֲנֵנוּ בְּכָבֵל רְגְלוֹ בְּרִזָּל בְּאֵה נִפְשׁוֹ", וְאָמַר (איוב לו, ח): "וְאִם אֶסְוֹרִים בְּזָקִים יִלְכְּדוּן בְּחַבְלֵי עֵינַי".

והששית, הַעֲבָד שֶׁאִינוֹ יָכוֹל לְפַדּוֹת אֶת עַצְמוֹ מִיַּד אֲדוֹנָיו, וְיִכְנַע לוֹ, כְּמוֹ שְׁאָמַר (תהלים קכג, א): "הִנֵּה כַעֲבִי עֲבָדִים אֶל יַד אֲדוֹנֵיהֶם כַּעֲבִי שִׁפְחָה אֶל יַד גְּבֻרָתָהּ".

והשביעית, כְּשִׁתְּמַצְאָנָה אֶת הָאָדָם צְרוֹת וּפְגָעִים מַעֲצִיבִים, תִּשְׁבֵּר רוּחוֹ וְיִכְנַע לְבָבוֹ, כְּכַתוּב (ויקרא כו, מא): "אוּ אִזְ יִכְנַע לְבָבְךָ הָעֶרְל".

והשמינית, כְּשִׁיחֲשַׁב עִם נִפְשׁוֹ בְּהִמְרוֹתוֹ הָאֱלֹהִים בְּטוֹבָתוֹ, וּבַעֲטוֹ בָּהּ בְּמִקוֹם הַשְּׁבַח עָלֶיהָ, וְיִכְנַע וְיִבּוֹשׁ וְיִפְלֵם מִן הָאֱלֹהִים, כְּמוֹ שְׁנֹאֲמַר (עזרא ט, א): "אֱלֹהֵי בִשְׁתִּי וְנִכְלַמְתִּי".

והתשיעית, כְּאֲשֶׁר יִזְכִּיחֵנוּ הַבּוֹרָא וְיִכְלִימֵנוּ עַל הַמְּרוֹתוֹ אוֹתוֹ, וְיִכְנַע וְיִפְחַד, כְּמוֹ שְׁאָמַר עַל אַחָב (מלכים א' כא, טז): "הֲרֵאִיתָ כִּי נִכְנַע אַחָב מִלְּפָנָי".

והעשירית, כְּשִׁיִּרְגִישׁ בְּקִרְבַּת הַמָּוֶת. וּבּוֹא יוֹמוֹ, וְיִחֲשַׁב בְּאִימַת הַמָּוֶת וּמַעֲמַד הַדִּין וְהַחֲשׁוֹן, וְיִכְנַע וְיִשׁוּחַ, וְתִקַּל נִפְשׁוֹ בְּעִינָיו, וְיִתְחַרֵּט עַל חֲלִיפַת יָמָיו וְכִלּוֹת חַיָּיו מִבְּלִי צְדָה מְמַעֲשִׂים טוֹבִים יִקְדָּמוֹ לְפָנָיו לְעַת נִסְעוֹ, כְּמוֹ שְׁנֹאֲמַר (ישעיה לג, יד): "פָּחַדוּ בְּצִיּוֹן חֲטָאִים".

הטבעית - הרגילה. **חלישות הרקבתו** - חולשת טבעו הגופני. **ותשוה** - תשפל. **ומעמד הדין והחשבון** - שהאדם נותן לעתיד לבוא. **חליפת ימיו** - ימיו שחלפו.

ביאורים

כשאנו מתבוננים במידת הכניעה, עלינו לשוות תמיד למול עיננו את המידה ההופכית לה, הגאווה. הגאווה נובעת מהביטחון השגוי של האדם במעמדו, בכוחו ובכשרונותיו. ניתן היה לחשוב שביטוייה היחיד של הגאווה הינו אך ורק בתחושת החשיבות שהאדם מפתח כלפי עצמו, ושבוזה הדבר מסתכם. אך הגאווה, כפי שנראה, מקיפה וחודרת לכל רובדי החיים של האדם. כנגד זה על הכניעה לתת מענה אמיתי לכל מצב, להקיף את כל חיי האדם ולהתייחס לכל פרטיהם.

רבנו בחיי פותח בשאלה: באיזה עניין חייב האדם להשתמש בכניעה? באלו מצבים יש להיעזר בכניעה? וממילא, אלו שימושים יש לכניעה בחיינו? רבנו בחיי מונה לפנינו שבעה עניינים, שימושים:

א. שימוש הכניעה בהתנהגותו היומיומית של האדם, עם אנשי ביתו, עירו, וכל הבאים עמו במגע. האדיבות, הדיבור הרך והנכונות לקבל, הינם רק מקצת הגיונים העושים את התנהגותנו עם הסביבה לנינוחה יותר. גיונים אלו נקנים על ידי מידת הכניעה, הגורמת, כפי שנלמד בהמשך השער, שבעליה ימצא חן בעיני הבריות. התנהגותו של בעל גאווה תלווה בדרך כלל, בנתינת התחושה שהכל מגיע לו.

ב. האדם נעזר בכניעה בקבלת דברי החכמים והחסידים. לשם החיזור אחר דברי חכמי התורה וחסידיו האמת, ולצורך קבלת הערתם בדבר החיוק בעבודת הבורא, נדרשת לאדם כניעה היוצרת בו את הרצון לקבל.

ג. האדם נעזר בכניעה כנגד תחושת החשיבות המתקבלת כאשר משבחים אותו. האדם עלול ליפול בגאווה בעקבות השבח, ולכן עליו מיד להיכנע, ולשוות למול עיניו את העניינים בהם הוא חסר ודרוש תיקון.

ד. הכניעה מסייעת לאדם לקבל ביקורת ולקחת אותה לתשומת ליבו. אם בשימוש השני עסקנו בנכונות לשמוע אל החכמים, הרי שבשימוש זה הנושא הוא היחס הנכון אל גיונים הנאמרים עליו על ידי אנשים בסביבתו. הכניעה מסייעת לאדם לא להדוף אותם, אלא לשים אל ליבו ולקבלם. אמנם יש להדגיש שהכניעה איננה נובעת מתחושת נחיתות כלפי האנשים המדברים בגנותו, אלא מכוונת היא כלפי הקב"ה שגילה לו על ידי האנשים הללו את הדרוש תיקון והשתלמות.

הרחבות

• הענווה מביאה לשלום

בְּמִשְׁאֵו וּמִתְנֻנּוּ עִם אֲנָשֵׁי דוֹרוֹ. המדרש אומר: "גדול השלום שניתן לענוים, שנאמר: 'וענוים ירשו ארץ' והתענגו על רב שלום" [תהלים לו, יא] " [ספרי נשא, מב]. המהר"ל מסביר את הקשר בין השלום לענווה: המחלוקת נובעת מכך ש"כל אחד רואה עצמו מיוחד במעלה", ומידת הענווה היא ש"אין האדם מייחד עצמו שיש לו מעלה מיוחדת בפני עצמו והוא מחולק מן שאר אדם, רק הוא שוה אל הכל, וזהו השלום" [נתיב השלום, פרק א]. העניו אינו מרגיש את עצמו כמעולה יותר מאחרים, אלא מבין שלכל אחד יש את מקומו ותפקידו.

• הדרכה להתנהגות בענווה עם חברו

וּבְמִנְהַג הַטּוֹב עִם בְּנֵי מִינוֹ. רבי אברהם בן הרמב"ם מפרט את ההדרכה המעשית לענווה בין אדם לחברו - "שלא יתגאה על בני אדם ולא יראוהו סר וזעף כי אם נעים הליכות", "לא יהיה להוט אחר המקומות הגבוהים". וכן "עליו לנהוג באדיבות עם הבריות כמידת יכולתו גם אם יהיה ביניהם אדם גס, עליו להעביר על מידותיו" ולא לריב עמו. אולם אל לו להתרפס בפניו כדוגמת "המנשק את ידי עם הארץ או נותן לו קדימה ומשרתהו ותמיד בלי צורך דתי או חומרי", ואף לא נאה שינהג העניו כך "שאינו זו ענווה הראויה לשבח כי אם בזיון והשפלה המורים על חסרון דעת" [המספיק לעובדי ה' פרק הענווה].

פרק רביעי

אָבֵל בְּאֵיזָה עֵינָיו חָיֵב לְהִתְנַהֵג בְּכִנְיָה וּבְשִׁפְלוּת, אֲמֹר, כִּי הִכְנִיעָה חַיֵּב אֶדָם לְהִתְנַהֵג בָּהּ בְּשִׁבְעָה עֵינָיִים.

אָחַד, בְּמִשְׁאֵו וּמִתְנֻנּוּ עִם אֲנָשֵׁי דוֹרוֹ, וּבְמִנְהַג הַטּוֹב עִם בְּנֵי מִינוֹ, כִּפְאֶשֶׁר אָבָאָר בְּמָה שְׂאֲנֵי עֵתִיד לְדַבֵּר בּוֹ, וּבּוֹ אָמַר הַפְּתוּב (תהלים טו, ד): "נִבְזָה בְּעֵינָיו נִמְאָס".

וְהַשְּׂנִי, כְּשִׁפְגַע חֲכָמִים בְּדַעַת אֱלֹהִים וּבְתוֹרָתוֹ, וְהַחֲסִידִים הַקְּרוּבִים אֶל הָאֱלֹהִים, כְּמוֹ שְׂנֶאֱמָר (תהלים קמא, ה): "יְהַלְמוּנִי צְדִיק חֶסֶד וְיוֹכִיחֵנִי", וְאָמַר (משלי יד, ט): "שָׁחוּ רְעִים לִפְנֵי טוֹבִים".

וְהַשְּׂלִישִׁי, כְּשִׁשְׁבַּחוּהוּ בְּמִדּוֹתָיו הַטּוֹבוֹת, חָיֵב לְהִכְנַע, וְיַעֲבִיר עַל לְבוֹ מִה שֶׁקָּדְמוֹ לוֹ מִן הָעוֹנוֹת וְהַחֲטָאִים, אֲשֶׁר הַבּוֹרָא יוֹדְעַם, וְנִכְסָה אוֹתָם עָלָיו, וְהֶאָרִיף לוֹ, כְּדִי שִׁשְׁבַּח מֵהֶם. וְאֵל יִשְׁמַח בְּטַעוֹת בְּנֵי אֶדָם בּוֹ, אִךְ יֵאָבֵל, בְּעַבּוֹר שֶׁהַבּוֹרָא יִתְעַלֶּה יוֹדַע בְּאֶמֶת רַע מַעֲלָלָיו וְהִתְעַלְמוֹתוֹ מִפְּרַע חוֹבוֹת הָאֱלֹהִים וּגְמֹל טוֹבָתוֹ, וְיִכְנַע בְּלִבּוֹ, כְּמוֹ שְׂאֲמַר (תהלים לח, ט): "כִּי עֹנִי אֶגִּיד אֶדְאָג מִחֲטָאתִי".

וְהַרְבִּיעִי, כְּשִׁמְסַפְרִים בְּגִנּוֹתוֹ, יִכְנַע לְבוֹרָא, וְיִוְדֶה לוֹ עַל אֲשֶׁר גָּלָה לוֹ מַעַט מִהַרְבֵּה לְיִסְרוֹ וְלִהְיוֹכִיחוֹ, כִּי שִׁשְׁבַּח אֵלָיו, כְּמוֹ שְׂאֲמַר (איוב לו, ט): "וַיִּגַּל אֲזָנִים לְמוֹסֵר".

ביאורים

רבנו בחיי מונה, בהמשך למה שראינו אתמול, עניינים נוספים בהם משתמש האדם בכניעה: ה. הכניעה בונה את היחס הנכון לקבלת השפע מהבורא. שפע גשמי עלול להטעות. האדם בגאוותו, עלול לחשוב שמעצמו השיג זאת, וממילא אין למי להודות. תפקיד הכניעה אם כן, הוא להורות שהוא מכיר בכך שיש לו חובה להודות למקור הטובה. הכניעה בנוסף לכך שמונעת גאוה גם מביאה את האדם להבין שהקב"ה עומד מאחורי כל השפע שקיבל. עוד מוסיף רבנו בחיי, שהכניעה מצילה מן החשש שהממון שקיבל ישמש לרעתו, על ידי ההבנה בסיבת קבלת הממון.

קבלת ממון כפי שמבואר כאן, יכולה להיות משלוש סיבות: טובה, רעה וניסיון. שימוש בממון באופן שלא מפריע בעבודת ה' אלא מסייע, מברר שלטובה היתה קבלתו. שימוש לרעה, או קיצור בחובות הבורא בעקבותיו, מברר שקבלתו היתה לרעה. שמירת הממון ללא שימוש, מוגדרת כ'קבלה לניסיון', הממתין לבירור בשימוש שיעשה לבסוף. הכניעה מבררת את מטרת הממון. היא מורה לאדם שהממון הוא מאת הקב"ה ומכוונת את השימוש בו.

ו. הכניעה מפתחת באדם את היחס הנכון לדברי התורה. קריאה בתורה ובנביא יכולה להיעשות מן השפה ולחוץ ללא שימתן האדם אל ליבו דבר. על ידי הכניעה, נפגש האדם בקריאתו עם דבר ה'. מאחר וקריאתו איננה עוד מעשה חיצוני ומנותק, יהיה הכנוע קשוב לחובותיו כלפי הבורא ויחוש אם פגם בהם, הקשבה שתבטא גם בירת העונש במקרה שקיצר בחובותיו.

ז. השימוש בכניעה נעשה על מנת להשלים את מעשי העבודה. כאשר עוסק האדם בחובותיו לבורא ובמעשים טובים, הרי שמצוי מאוד שיכנס לליבו שמץ של גאוה ואולי אף יותר. כפי שראינו בהקדמה לשער זה, המעשה היותר שלם נעשה כאשר ליבו של האדם ריק מכל גאוה ונעשה אך ורק לרצון ה'.

ניתן לראות ששימושי הכניעה השונים מקיפים את האדם בכל מרחבי חייו: שני השימושים הראשונים עוסקים ביחסו למפגשים עם החברה, ההמון והחכמים. בשלישי והרביעי מוצגת התייחסות החברה אליו, אם לשבח אם לגנאי. השימוש החמישי עוסק ביחס הישיר של הקב"ה אל האדם בשעה שמשפיע עליו שפע. והשישי והשביעי עוסקים ביחסי האדם ואלוהיו בצורה עקיפה - דרך דברי התורה ומעשי המצוות, כאשר מקיים או אינו מקיים את חובותיו.

הרחבות

מצבים בהם הותרה 'חריגה' מהענוה

כשהוא מתעסק במעשה ממעשי העבודה, כצדקה ותפלה... או תוכחה. ר' אברהם בן הרמב"ם מצייין שיש מצבים בהם על האדם לסטות מהענוה בצורה חיצונית, כדוגמת מלך או מי שנמצא בתפקיד שררה על הציבור, שעליו להנהיג את הציבור ביד רמה כפי שדרשו חז"ל: "שום תשים עליך מלך" (דברים יז, טו) - "שתהא אימתו עליך" (סנהדרין כב). אולם עם זאת, עליו לשמור על הענוה הפנימית במלואה - "לבלתי רום לבבו מאחיו" (דברים יז, כ), כמו שמצינו שדוד המלך אומר על עצמו: "וליבי חלל בקרבי" (תהלים קט, כב). "יאחז את מוסרות השלטון בדאגה וזוהירות ובהתלמדות (הקשבה, נכונות ללמוד) המעניקה לו ענוה. או ישמור עליה (על הענוה) ויחזקנה על ידי תפילות ותחנונים... והתחברות עם יראי ה' והכנעה (חיצונית) מפניהם, ותחושת הכנעה פנימית במחיצתם" (המספיק לעובדי ה' פרק הענוה).

בדומה כותב הרמב"ם: "וכן מצוה על המלך לכבד לומדי התורה, וכשיכנסו לפניו סנהדרין וחכמי ישראל יעמוד לפניהם ויושיבם בצדו... במה דברים אמורים - בזמן שיהיה המלך בביתו לבדו הוא ועבדיו יעשה זה בצנעה, אבל בפרהסיא בפני העם לא יעשה ולא יעמוד מפני אדם ולא ידבר רכות... כדי שתהא יראתו בלב הכל" (הלכות מלכים ב, ה).

הרב קוק מצייין שגם ל"חסידי גדול ובמקום צורך גדול" הותר לחרוג ולספר בשבחי מעלותיו, אף שזהו דיבור האסור עקרונית מצד איסור גאוה (מוסר אביך ג, ד).

והחמישי, כשמיטיב לו הבורא בעולם הזה במיני הטובות, יפגע לאל, מפני כבוד משא חובת ההודאה עליהם, וישפיל לפניו מיראתו° שלא תהייה לנקמה° ממונו, כי רב הממון בעולם יהיה לאחד משלשה דברים: לטובה מאת הבורא יתברך, או לנסיון ומבחן, או לנקמה ומקשול.

וסימן הטובה, שיהיה בעליה טרוד בקיום חובות הבורא מהתעסק בה°, ותהיה סבה להוסיף במעשה לאלהים. ולא ישים לבו לטובה ההיא, ולא יבטח עליה, ויוציאה בחובות הבורא, דומה למה שמשפך איוב ממנהגו במומו, והיאף היה מוציא בחובות הבורא. ואמר במעוט בטחונו בו° (איוב לא, כד): "אם שמתי זהב כסליו° ולקתם° אמרתי מבטחי°".

וסימן הנסיון והמבחן, שיהיה בעל הממון טרוד בהרגשתו על שמירת ממונו, ולהוסיף עליו, ולפחד עליו מן הפגעים, מקיים מה שהוא חייב מהודאת הבורא עליו°. ובעליו מקסה בו, אין לו ממונו אלא ארץ הדאגה בעבורו ושמירתו, ושיהיה בא עליו לידי חשבון°, ובכמותו אמר הפתגם (קהלת ב, כג): "כי כל ימיו מכאבים וכעס ענינו°".

וסימן הנקמה, שיהיה בעל הממון טרוד בתענוג בו, ובהנאה מפרע חובות° הבורא וחובות בני אדם שהוא חייב ממונו, ושכח בעל הטובה, ולא ירגיש במה שהוא חייב עליה מהעבודה, כמו שאמר הפתגם (ישעיה כב, ג): "והנה ששון ושמחה הרג בקר ושחט צאן אכל בשר ושתות יין אכול ושתו כי מחר נמות". ואמר (ישעיה ה, יא): "והיה כנור ונגל תף וחליל וזין משתיהם ואת פעל יי לא יביטו". וזאת היא הנקמה בדמות הטובה.

והמשכיל, כשתבוא לו טובה, והעולם מקבל° כחפצו בכל עניניו, יפגע, מיראתו שלא תהיה נקמה מאת הבורא, כמו שנאמר (קהלת ה, יב): "עשר שמור לבעליו לרעתו°".

והששי, כשהוא קורא בתורה ובספרי הנביאים, ורואה הגמול והענש, ויודע בנפשו כי קצר בחובות האלהים, התחייב להפגע ולהשפיל לפני הבורא יתברך, מיראתו את ענשו, כמו שאמר בראשיתו (מלכים ב, יא): "ויהי כשמע המלך את דברי ספר התורה ויקרע את בגדיו", ואמר לו הבורא (מלכים ב, ט): "יען רף לבבך ותפגע מפני יי°".

והשביעי, כשהוא מתעסק במעשה ממעשי העבודה, כצדקה ותפלה, או מצוה, או רשות°, או תוכחה°, שלא יתעסק בו ובלבבו שום גאה וגבה, אבל יפגע וישפיל לפני הבורא בנגלה ובנסתרו, ואל יחשבהו בנפשו למאומה אצל גדל מה שהוא חייב בו לאלהים מפני המעשה ההוא, כמו שנאמר (מיקה ו, ו): "במה אקדם יי אפף לאלהי מרום האקדמנו בעולות בעגלים בני שנה, הירצה יי באלפי אילים. הגיד לך אדם מה טוב ומה יי דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך°".

מיראתו - מפחדו. **לנקמה** - להתנקם בו על מעשיו הרעים. **מהתעסק בה** - העיסוק בטובה מביאו לקיום חובות הבורא. **בו** - בממונו. **כסלי** - מבטחי. **ולקתם** - סוג של זהב. **מקיים מה וכו'** - טרוד בדאגותיו על הממון יותר ממה שהוא טרוד במילוי חובותו להודות עליו לבורא. **ושיהיה בא עליו לידי חשבון** - הממון ניתן לו ע"מ שינוסה ויתן על כך דין וחשבון. **מפרע חובות וכו'** - טרוד בהנאה יותר מטורדתו במילוי חובותיו לבורא. **מקבל** - הכל מסתדר לו כפי רצונו. **רשות** - דבר שאינו מצווה או עבירה. **מפפלי** - לעשות מעשה זה פעמים רבות יותר.

ביאורים

היצר משתמש בכל תחבולה על מנת להביא את הגאווה על האדם. יש שבעניין אחד אין הוא מוצא סיבה להתגאות, ומתגאה באחר. ויש אחר אשר בשניהם הצליח להכניע ליבו, אך נפל בשלישי. הגאווה הנסה למצוא פתח מכל כיוון לפרוץ את מגנת הכניעה של האדם. כאמור לעיל, הגאווה מופיעה בכל מצבי החיים, ועל הכניעה לתת מענה לכל מצב. בפרק זה נלמד שהגאווה גם נובעת מתפיסות מוטעות של האדם ביחס לעצמו ולעולם. ממילא, על מנת לקנות את הכניעה, על האדם לנפץ תפיסות אלו, תפיסה אחר תפיסה.

רבנו בחיי מונה לפנינו שבעה עניינים אשר על ידי התבוננות בהם, יוכל האדם לקנות הכניעה ביתר קלות. כפי שננסה לראות, עניינים אלו מהווים מענה לצורה בה הגאווה תופסת את המציאות.

א. ההתבוננות בתהליך יצירתו של האדם, בה התחיל הוא כדבר פעוט ערך ומזולזל. בעיניו הסובייקטיביות מסתכל בעל הגאווה על עצמו כפי שהוא עכשיו: אדם בעל כוח, נוי ועושר. הוא מטעה עצמו לחשוב שכך היה מעולם, ומרחיק מדעתו את תקופות הפחות טובות. ההתבוננות בתחילת הווייתו מכניסה אותו לפרופורציה, "דע מאין באת... מטיפה טרוחא" [אבות ג, ה].

ב. ההתבוננות בצרות המזומנות לכל אדם בעולם. הגאווה, מרגיש בעולם הזה כבביתו. הוא שולט על בריאותו, על מצבו הכלכלי, על מעמדו בחברה, הכל כבר ידוע אצלו מראש והכל אמור ללכת על פי התוכנית. אך דא עקא, שאין זה כך. שליטה מסויימת לנו בחיינו, אך אחרי הכל כאסירים אנו בעולם הזה. בפרק ג למדנו שהצרות והמחלות עשויות להגיע לאדם בעל כרחו ולהכניע אותו. בעל הגאווה צריך להתבונן בזה, להבין שאינו אדון לעצמו, ושנסינות רבים מוכנים לו. אם מצליחה דרכו ומאושר מצבו, אין זה כי אם בחסד הבורא עליו.

ג. ההתבוננות ביום מותו ובצאתו מהעולם בחוסר כל. לאדם יש ביטחון במצבו העכשווי. יפי גופו, בריאותו, ממונו, ומעל הכל - עובדת היותו חי, חזקים וממשיים בו. הגאווה בזה היא טבעית כל כך, כיוון שערכי הגשם שלו ממשיים ומציאותיים. על מנת לקנות את הכניעה, על האדם לחשוב בסיבות המיתה המרוכות המתרחשות בעולם. יחשוב בארעיות החיים ובתוקף המיתה אשר אינה משאירה לאדם אף חלקה טובה עליה טרח ועמל, בחושבו שישאר עימו הדבר בלכתו בדרך כל הארץ, "ולאן אתה הולך, למקום עפר רמה ותולעה" [אבות ג, ה].

את שלושת עניינים אלו נוכל להגדיר כמעגל הראשון של ההתבוננויות, המכוון אל האדם, אל חולשתו וארעיותו בעולם והאתגרים שהלה מציב בפניו, מהם אי אפשר לחמוק.

הרחבות

• הדרך הרצויה להתמודדות עם היצר

ובוא אליו המנות. בגמרא מובא: "רבי לוי בר חמא אמר רבי שמעון בן לקיש: לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע (ילחם ביצר הרע), אם נצחו - מוטב, ואם לא - יעסוק בתורה". אם גם בזה לא די - יקרא קריאת שמע, ואם גם בזה לא די - יזכור יום המיתה [ברכות ה, א]. הרב קוק מבאר, שלכחיליה הדרך להתמודד עם היצר הרע היא על ידי חיזוק הכוחות הטובים בלא החלשת כל כוח מכוחות הנפש, ורק אם לא הועיל הדבר - אז עליו לחליש את הכוחות היוצאים בצורה רעה, על ידי הזכרת יום המיתה. "אבל אם אפשר להשתמש באופן המחזק את הכוחות הטובים, היא עצה יותר הגונה מהדרך שהיא להחליש הכוחות הרעים, כי בהיחלש כוחות הנפש לא ימנע שיהיה זה הפסד גם לדברים הטובים" [עין איה ברכות א, כד].

• הדגמה מעשית להתבוננות בשמלות האדם

יָרִיזוּם תּוֹלְעִים וְעָפוּשׁ. הבסיס לצורת הסתכלות זו מצאנו בדברי התנא באבות: "מאוד מאוד הוא שפל רוח, שתקוות אנוש רימה" [ד, ד]. הרשב"ץ מדגים ניהוג מעשי של התבוננות זו, בספרו על מלך אחד ש"נתן ביד אחד מעבדיו העומדים עליו כתב ואמר לו: כשתראה אותי כועס תנה לי מיד. והיה כתוב בו: שוב לך כי אינך אלוה אבל אתה גוף שיאכל קצתו את קצתו ובקרוב ישוב רימה ועפר" [מגן אבות על מסכת אבות שם].

לרפואת עדי בת הדס הי"ו

פרק חמישי

אָבֵל אֶפְנֵי קְנוֹת ° הכניעה והדרך שֶׁמִּקְל אוֹתָהּ ° על האדם הוא, שֶׁתְּהִיָּה מִחֲשַׁבְתּוֹ וְרַעֲיוֹנוֹ תְּמִיד בְּשִׁבְעָה דְּבָרִים.

אֶחָד מֵהֶם, שְׂרָשׁ הַיּוֹתוֹ ° והתחלתו מן הלבונות ° והדם, אחר התעפּשָׁם ° ובאש ריחם °. הסתכלות בנופּוֹ וְאַחַר כֵּן הוּא יִזְוֵן מִדָּם הַטְּמֵאָה ° כל ימי עֲמֻדוֹ בְּבֶטֶן אִמּוֹ, אַחַר כֵּן יֵצֵא, וְהוּא חָלוּשׁ וְדַל בְּגוּפוֹ וּבִבְרִי, וְאַחַר כֵּן יַעֲלֶה מִן הַמִּדְרָגָה הַזֹּאת אֶל הַסְּמוּכָה לָהּ, עַד שִׁיִּגִיעַ לְרֵב שְׁנוֹתָיו. אַחַר כֵּן יִחְלוּ יָמֵי הַזְּקֵנָה עַד שִׁיִּמְלֹאוּ יָמָיו. וְאָמַר אֶחָד מִן הַחֲכָמִים בְּעִנְיָן זֶה: "אֲנִי תָמָּה מִמִּי שֶׁעָבַר בְּמַעֲבַר הַשְּׂתֵן וְהָדָם פְּעָמִים, הִיאָךְ יִתְגָּאֵה וְיִגְבֶּה לְבוֹ", כִּי הַמְּחַשְׁבָּה בְּזֶה וּבְדוּמָה לֹא מַעֲנִין הָאָדָם מִחֻיַּבְתּוֹ הַכְּנִיעָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר דּוֹד הַמְּלַךְ עֲלֵיו הַשְּׁלוֹם (תהלים קמד, א): "יֵי מָה אָדָם וַתִּדְעֶהוּ", וְאָמַר (איוב יד, א): "אָדָם יֵלֹד אִשָּׁה", וְאָמַר (תהלים כב, ז): "וְאֲנֹכִי תוֹלַעַת וְלֹא אִישׁ", וְאָמַר (איוב כה, ז): "אֵף כִּי אֲנֹשׁ רָמָה וְבֵן אָדָם תוֹלַעָה".

וְהַשְּׂנִי, כִּשֶׁהוּא חֹשֵׁב בְּעַצְמוֹ ° מה שִׁיִּגִיעַ אֵלָיו בְּעוֹלָם מִמִּינֵי הַנְּסִיּוֹן בְּרָעַב וּבְצָמָא, וּבְקָר וּבְחָם, וּבְחֲלָאִים וּבְפָעָעִים וּבְדָאָגוֹת, אֲשֶׁר אֵין לוֹ מִנוּחָה מֵהֶם כִּי אִם בְּמוֹת. וְכֹאֲשֶׁר יִתֵּן הָאִישׁ הַנְּלָבָב ° אֶל לְבוֹ כֵּן זֶה, וְיִבִּין חֲלָשְׁתּוֹ וּמַעוֹט הַשְּׂגָתוֹ וְקִצְרַת יָדָיו ° מִדְּחוֹת מַעַל נִפְשׁוֹ כֵּן זֶה, יִכִּיר מִצּוֹרַת מַעֲמָדוֹ, כִּי הוּא אֵינוֹ כְּמוֹ אֲסִיר בְּעוֹלָם הָזֶה, אָבֵל הוּא אֲסִיר בְּאִמָּתוֹ, וְיִכְנַע כְּנִיעַת הָאֲסִיר הַמוֹשָׁב בְּבוֹר, אֲשֶׁר אֵין לוֹ תַּחְבּוּלָה וְלֹא יִכְלַת לְהַתִּיר אֶת עַצְמוֹ מִבְּלַתִּי אֲדוֹנָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (תהלים עט, יא): "תְּבֹא לְפָנַי אֲנִי אֲסִיר", וְאָמַר (תהלים קמב, ח): "הוֹצִיאָה מִמִּסְגַּר נַפְשִׁי".

וְהַשְּׁלִישִׁי, כֹּאֲשֶׁר יִחְשַׁב בְּחִלְפֵתוֹ °, וּבּוֹא אֵלָיו הַמְּנוֹת • מֵהֶרָה, וְהַפְּסֵק מֵאֲוִיּוֹ וְתַקְנוֹתוֹ בְּעַת הַהֵיא, וְעַזְבוֹ כֵּל קִנְיָנוֹ, וְהַתִּיַּאֲשׁוּ מִקַּחַת מֵהֶם מֵאוּמָה לְצַדָּה וּמַהוֹעִיל בְּהֶם, וְצוֹרַת עֲמֻדוֹ בְּקָבֵר, וּכְבָר חֲלָף אֹר פָּנָיו, וְשָׁחַר מִרְאֵהוּ, וְיָרוּם תּוֹלְעִים וְעָפוּשׁ • וּמְגָלָה, וְיַחְלְפוּ סִימְנֵי יָפִי גּוֹפּוֹ וְיַחְזֵק בְּאֵשׁ רִיחוֹ, כְּאֵלוֹ לֹא רָחַץ מְעוֹלָם, וְלֹא מָרַק, וְלֹא הִפִּיחַ רִיחַ הַטּוֹב. כִּי כֹאֲשֶׁר יַעֲבֵר עַל לֵב אָדָם זֶה וְכִיּוֹצֵא בוֹ, יִפְנַע בְּנַפְשׁוֹ וְיִשְׁחֹ, וְלֹא יִתְגָּאֵה, וְלֹא יִגְבֶּה לְבוֹ, וְלֹא יִתְנַשֵּׂא וְלֹא יִתְגַּדֵּל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (ישעיה ב, כב): "חֲדָלוּ לָכֶם מִן הָאָדָם אֲשֶׁר נִשְׁמָה בְּאִפּוֹ כִּי בְמָה נִחְשָׁב הוּא", וְאָמַר (תהלים סב, ז): "אֵף הֶבֶל בְּנֵי אָדָם כְּזָב בְּנֵי אִישׁ בְּמֹאזְנִים לַעֲלוֹת הַמָּה מֵהַבֵּל יָחַד".

אֶפְנֵי קְנוֹת - דרכי קניית מידה זו. **שֶׁמִּקְל אוֹתָהּ** - להפנימה בנפשו. **שְׂרָשׁ הַיּוֹתוֹ** - תחילת יצירתו של האדם. **הַלְּבוֹנִית** - הלבן (הרע). **הַתְּעַפְּשָׁם** - הירקבותם. **וּבֹאשׁ רִיחָם** - ריחם לא נעים. **מִדָּם הַטְּמֵאָה** - דם נידה, הדם שברחם. **בְּעַצְמוֹ** - בעוצמה, בריבוי. **הַנְּלָבָב** - בעל לב, מתבונן ומרגיש. **וְקִצְרַת יָדָיו** - חוסר יכולתו. **בְּחִלְפֵתוֹ** - בהיותו חולף, עראי בעוה"ז. **וְיִשְׁחֹ** - וישפל.